

FOGARASI MIKLÓS HAGYATÉKA A DEBRECENI EGYETEM OLASZ TANSZÉKÉN

Fogarasi Miklós lánya nemrég a Debreceni Egyetem Olasz Tanszékének ajándékozta a neves italianista-szlavista hagyatékát. (Az ajándékozás körülményeiről l. Madarász Imre előszavát az *Italianistica Debreceniensis* XII. kötetében.) A közelmúltban aktuálissá vált a hagyaték feldolgozása, hiszen 2006-ban volt a tudós születésének 90. évfordulója.

Munkámat nagyban megkönnyítette az a bibliográfia és önéletrajz, amely szintén a hagyaték részét képezi, ugyanis itt megtalálhatóak a hagyaték részei röviden összefoglalva. Ezek pedig a következők:

1. Tudományos könyvek
2. Egyetemi jegyzetek
3. a) Tudományos dolgozatok
b) Saját kutatási eredményeket is tartalmazó recenziók
4. Tudományos-népszerűsítő tanulmányok
5. Tudományos előadások
6. Módszertani munkák
7. Bölcsészdoktori opponensi bírálatok
8. Műfordítói tevékenység
 - a) magyarról olaszra
 - b) olaszról magyarra
 - c) magyarra fordított olasz könyvek nyelvi ellenőrző szerkesztése
 - d) oroszról magyarra
9. Szerkesztés
10. Egyetemi oktatómunka

Igen fontos Fogarasi Miklós önéletrajzi munkája, az *Egy évtized. Tények és emlények 1937-1947*. Ennek első fejezete a római évekről (1937-38) szól. A visszaemlékező ebben a részben elsősorban tanulmányairól beszél, ám szerepet kapnak a magánélet eseményei (pl. szerelmek, barátságok) is. Elmeséli, hogyan került a gimnázium elvégzése után Rómába, majd onnan hogyan került vissza Budapestre, a Pázmány Péter Tudományegyetemre. Az erről az időszakról szóló részben részletesen ír tanulmányai és érdeklődési területe mellett oktatóiról is: kivel volt jó viszonyban, kivel nem. Említést tesz doktori dolgozatáról, annak erényeiről és hiányosságairól; arról, hogy mit írna ugyanúgy, illetve mit változtatna meg benne.

Olaszországban érte a második világháború kitörése, mikor ösztöndíjasként Amalfiban tartózkodott. Ezután hazatért, szüleinél telepedett le, és a Gamma gyárnál vállalt tolmácsolást és fordítást (ez a gyár látta el az olasz hadsereget műszerekkel). Ezt követően 1941. július 30-i dátummal gimnáziumi tanári kinevezést, majd 1941 októberétől lektori állást kapott a bolognai egyetemen. Ezzel egy időben elbocsátották a Gamma cégtől. Az ezt követő időszakról így ír: „*Ami ez után következett, ismét életem egyik sorsdöntő állomása lett.*”

Ekkor érkezett meg ugyanis Padovába. Ezt a várost azelőtt még csak hallomásból ismerte, illetve tudta, kik voltak azok a magyar hírességek, akik itt folytatták tanulmányaikat. Az itteni egyetemi munka mellett azzal is megbízták, hogy Velenében, a Közgazdasági Főiskolán magyar nyelvet tanítson.

A padovai évek egy külön fejezetet képeznek a műben. A fejezet első részében főleg tanítványairól ír, akik közül Giovan Battista Pellegrini nevét külön kiemeli. A pozitív élmények mellett azonban az olvasó képet kap az anyagi és más jellegű gondokról is, valamint belátást nyer az egyetem akkori működésébe.

Ebből is látszik, hogy a mű nem csupán szakmai önéletrajz: ez az anyagi és egyéb problémákról való beszéden túl a baráti kapcsolatok leírását is jelenti. A visszaemlékezésben sok szó esik egy erdélyi szász fiúról, akihez barátság fűzte.

Kollégái közül Mario Todesco nevét emeli ki, akivel szintén jó viszonyban volt. A műben hosszan részletezi Todesco életrajzát is, beleértve barátjának letartóztatását és halálát: Mario Todescot 1944. június 29-én az olasz fasiszták lelőtték, ma megtalálásának helyén és a Tito Livio gimnáziumban emléktábla van, illetve egy padovai utca és egy iskola viseli barátjának nevét. Erről a barátságról így ír: „*Marióval való barátságom, majd eszmei közösségem meghatározó lett életemben.*”

Ezt követően Fogarasi előadásairól esik szó, ám nem a szakmai szempontok állnak a középpontban, hanem az ezekhez kapcsolódó emberi történetek, kalandok. A Római Magyar Akadémiával és az ott dolgozókkal kapcsolatban sem a tudományos jellegű találkozásokot eleveníti fel, hanem a személyes élményeket: mikor kivel beszélgetett, ezek milyen hatással voltak rá, stb. A fejezet végén pedig egy velencei utazásról számol be, itt is a magánjellegű benyomásokat előtérbe helyezve.

Az ezt követő fejezet címe: *Veneto-i táj*. Ebben a részben a személyes élményeken kívül a tájhoz kapcsolódó ismereteket is meg lehet tudni ebből a részből. Emellett arról is tudomást szerezhet az olvasó, hogyan tolmácsolta Olaszországban a magyar vívócsapatnak. Szó esik Fogarasi szakmai konfliktusáról is a trieszti magyar főkonzullal. Az önéletrajz szerint ugyanis Rómában összetalálkozott egy film- és színházi rendezővel, aki megkérdezte tőle, tudna-e neki magyar darabot ajánlani előadásra. Ő a *Csongor és Tündét* javasolta, le is fordította ritmikus prózában. A főkonzul megtudta ezt, és mivel ő egy barátja, Silvio Gigante verses fordítását őrizte, mert azt ígérte, hogy kiadatja Olaszországban, Fogarasi fordítását rögtön visszavonatta, és azt mondta, ha nem tesz így, azonnal hazarendelteti Magyarországra, így kénytelen volt visszalépni. Gigante fordítása azonban nem bizonyult elég jónak a kiadó számára, Fogarasi pedig el volt tiltva a kiadótól, így egyik fordítás sem jelenhetett meg.

A következő fejezet címe: *Elutazni, megérkezni, visszatérni*. Ebben a részben a címben szereplő három szóhoz fűződő érzéseiről, élményeiről beszél. Ezt a következőképpen fogalmazza meg: „*Dokumentuma ez egyrészt sok utazásomnak, a gőzmozdonyok korának, másrészt honvágyamnak is.*” Ezt követően leírja azokkal a kollégáival való viszonyát, akiket ebben az időszakban ismert meg.

Ezután az 1943 augusztusától 1945. január 2-ig terjedő időszak következik. Miután Mussolini megalakította „salò-i” kormányát, Fogarasi nem vállalta tovább a lektorságot, így a Verbőczy István Gimnáziumban kapott állást. Emellett az 1943/44-es tanévben meghosszabbították proszemináriumi előadói megbízását: olasz irodalomtörténetből tartott előadást és gyakorlatot, majd az 1944/45-ös tanévben ismét a Verbőczyben tanított, valamint az Egyetemi Olasz Intézetben kapott díjtalan tanársegédi megbízást, majd a bombázások miatt nemsokára felfüggesztették az oktatást. 1943 végén vagy '44 elején behívták katonának, ám a személyi nyilvántartó, egyik volt tanítványa megismerte, így többé nem hívták be. 1944-ben a nyilas bevonulási parancsok ellenére sem vonult be. Megdöbbenéssel figyelte a német csapatok bevonulását és a zsidóüldözést, melynek barátja és padtársa is áldozatul esett. Bármilyen előítélet távol esett tőle, mivel élénken élt benne, amikor négyéves korában, Trianont követően apját magyarsága miatt internálta a csehszlovák rezsim, majd hűségeskü megtagadása miatt kiutasította.

A következő fejezet címe: *Mix és Brown. Az ikszről és a dupla véről*. Ebben gyerekkorára emlékszik vissza: arra, mennyire szerette ezeket a betűket leírni. Érdekes, hogy bár ez a rész a második világháború éveit dolgozza fel, alig jelennek meg benne a külvilág eseményei, hanem inkább baráti kapcsolatai és szerelmei állnak a középpontban.

Az önéletrajz következő fejezetét a háború utolsó hónapjait és az utána következő két évet dolgoznak fel: *1945. január 3. – 1947. július 6.* A fejezet azzal kezdődik, amikor az oroszok betörték az óvóhelyére, és elvitték a Szovjetunióba. A mű a fogságban átélt megdöbbentő élményekkel zárul.

Jelen tanulmányom célja, hogy Fogarasinak azok a művei is napvilágot lássanak, melyek eddig még sehol nem jelentek meg. A Filológiai Közlöny és más hasonló folyóiratok ugyanis bár rengeteg olyan cikket közzétettek, melyek az ő munkáját dicsérik, a szerzőnek mégis vannak olyan alkotásai (saját versek, műfordítások, stb.), melyek a mai napig kéziratban vannak.

Saját műalkotásai közül elsősorban tájversei figyelemreméltóak. Ezek nagyrészt olasz városokhoz (Assisi, Perugia, Velence, stb.) kapcsolódnak, de ebbe a csoportba lehet sorolni általánosabb témájú tájlíróját, például *A kód* című versét is.

Játékosabb, könnyedebb témájú versek is akadnak a művek között, ilyen például a *Levél egy kiségerhez* című igen terjedelmes óda. Ez a vers szerencsére két példányban is megtalálható a hagyatékban: kéziratban és gépelt formában:

Asztalomon
két tintásüveg között
a kisegér:
teste porcellán
és fehér,
és a csőre,
a kis pőre
berúzsozva:
a nővérem berúzsozta,
mondta: miért nem rózsaszín?
Ugyan min csodálkozik?
Kíváncsian
rámkacsint
a szeme,
piros és
fekete,
alkalmasint
engem néz.
– Őh kis csacska,
nincs itt macska,
miért félsz?
Reánéz a tanár úrra;
– Talán furcsa,
tényleg furcsa
ez a társaság?
Hát ha lát
az ember
egyet-mást
ez asztalon,
de nem kell
megijedni,
no nem, hát?
Két tintásüveg?
Rajtuk a süveg
s ki nem folyik
belőlük egy
csöpp sem
az értékes léből,
le se fröccsen.
E két üveg
a kisegér
körül
olyan mint egy
dizőrség:

s a közönség
örül.
A közönség?
Na igen!
A furcsa társaság,
mely körül áll
az asztalon:
a szélescsőrű sárkánykigyó,
mely civilben
hamutartó:
kovácsolt-vas, magabizó
s hogyha nincsen
hamu benne,
minden kincsem
rajta lenne.
Kincsek:
radírgumik
s régi murik
emlékéül
pezsgősdugók.
(A naptáron
egyre vénül
az idő
az öreg pók.)
S amidőn
a szem tovább megy,
meglátja egy
ó cserépben,
mely vörös,
jó napoknak
kedves társát éppen:
óh kedves jó, örökös
zöld szanszevieria.
Hát ez a szent
kinek ija-fia?
Egy bronzplakett:
Mátyás király;
alant irály:
„Igazságos
üdvözöllek”
(Mért is dőltem
be annak a
mihasznás rossz
könyvügynöknek!)

Menjünk tovább,
Szegény, szegény
kisegér!
(Egész regény
lesz e versből,
amire a
végire ér!)

Jobboldalon
képek s könyvek,
közöttük a Biblia,
szerteszéjjel ócska kövek
és egyéb ó trofea:
márványlapok,
rajtuk irás,
csupa emlék
(én nem lopok
és így hibás
nem vagyok,
ha egy antik
Róma-jelkép
kezem közé akadott!)

Majd kihagytam:
van ottan még
egyéb emlék
a füredi vásárból:
mázos köcsög,
fenyőágak állnak benne
(Jaj de innék,
mint a vöcsök,
hogya benne bor lenne!)

(Szinte szégyenlem
e petőfis
gondolatot.)

De a képek:
hiszen ők is
ottvannak:
Botticelli az egyik
és a másik
Michelangelo.

[Színes versnek
mindjárt vége; jó?]

Végül márvány talapzaton,
mit Rómából csentem óh
(látta csak a

Fórum pora)
egy jó
öreg koponya, homlokára írva:
„Ruit Hora.”
Ne félj hát
kisegér,
míg itt vannak a nagyok:
mert e jó öreg fehér
koponya –
én vagyok!
Asztal fölött
áll az ör:
állólámpa:
sárga kőr.

Bp. 1941. I. 29.

A mű olvasásakor és főleg másolása közben a legfőbb kérdést az okozta, hogy a kézirat vagy a nyomtatott változat helyesírását kövessem. Bár a két változat között nincsenek jelentős eltérések, azt meg kell jegyezni, hogy volt olyan rész (a szögletes zárójelben szereplő), amely a kéziratban még szerepel, a nyomtatott változatban viszont már nem. Az írásjelek tekintetében a nyomtatott változatot követtem, az ékezethasználát kérdésében viszont — mivel feltehetően az írógépről hiányoztak bizonyos ékezetes betűk — a kéziratos változatot tartottam szem előtt.

A mű a szituáció ismertetésével kezdődik, majd az egér vizuális élményei alapján a beszélőben emlékek merülnek fel, először az egyéni lét problémái, majd a történelem nagy alakjai idéződnek fel. Érdekes, hogy a nagy történelmi alakok felsorolása hirtelen megszakad:

„Majd kihagytam:
van ottan még
egyéb emlék
a füredi vásárból:
mázos köcsög,
fenyőágak állnak benne
(Jaj de innék,
mint a vöcsök,
hogya benne bor lenne!)

Nem mellékes a mű keltezése sem: Bp. 1941. I. 29., vagyis a második világháborúnak jóformán pontosan a közepén íródott a vers. Éppen ez jelenti az érdekes-ségét: nyoma sincs benne a külvilág zordságának: a versbeli beszélő könnyed, játékos hangon szólítja meg a kisegeret, majd ugyanilyen hangon beszél emlékeiről is.

A vers érdekessége, hogy a lírai alany és az első sorok „főszereplője” nem ugyanaz. Bár jelen van az egyes szám első személyű megszólaló, mégsem ő a lényeges ezekben a sorokban, hanem az általa megfigyelt kisegér: egy jelentéktelen állat (az olvasónak elég csak arra gondolni, hogy mikor használják emberre a „szürke kisegér” szókapcsolatot), melyen keresztül azonban a versbeli beszélő gondolatai válnak fontossá: ebben a kisegérben fedezi fel az egész világot, az állat eszköz arra, hogy felidézze múltjának emlékeit.

Az imént felsoroltak mellett azonban számos cím nélküli kéziratos vers is található a hagyatékban. Ilyen például *A dob, a dob, a dob pereg...* kezdetű mű:

*„A dob, a dob, a dob pereg
lent megy a parton a dobos sereg...
Bágyadtan csillog a Tiberis
a zörgő platánok között*

*tavaszcseggeli pára fölött
tavaszi föld-illatai között
meglobban a nap; a dob tovább pereg
a dob, a dob, a dob pereg*

*A levegő, a szívem megremeg
belé s a láthatatlan dobverő
a fáradhatatlan pergető
továbbveri lépésre az ütemet.*

*Szívem, a vágyhajszolta dobverő
szegény szívem, a mindig izzó-égő,
üti a sóhajjal feszített
bánatos nagydobot: a mellemet.*

Roma, febbraio 1978

Mint látható, a versben – főleg az első sorokban – nagy szerephez jut a zeneiség, a ritmus. Ezért tisztán jambusi az első sor, és ezért található az utolsó versszakban annyi szibilláns. Érdekes azt megfigyelni, hogy a verset kezdő motívum, a *dob* a vers közepén és az utolsó versszakban tér vissza. A közepén megjelenő *dobverő* az állandóságot szimbolizálja: bármi történik a külvilágban, van valami, ami állandó. Itt felteheti az olvasó a kérdést: mi a *dob* és a *dobverő*? Első pillantásra nem egyértelmű a válasz, de a verset tovább olvasva világossá válik, hogy a vers elején megjelenő *dob* és *dobpergés* az utolsó versszakra a szív és az érzelmek metaforájává válik.

Az első versszak meghatározó költői eszköze az ellentét: egy harci jelenettel indul, ahol a csatába induló katonák menetelését *dobpergés* kíséri, majd egy hirtelen váltással „elhal a zene”, a *dobpergést* a *platánok zörgése* váltja fel: itt az akusztikus

élmények helyett előtérbe kerül a képiség, a Tiberis csillogása. Talán a zeneiség háttérbe szorulása okozza a rímelés botlását is. Azt is meg kell azonban figyelni, hogy a folyó is „bágyadtan csillog”, azaz a műben az akusztikus és vizuális képek egyaránt a halál, az elmúlás közelségét festik le. A zörgő platánok az ősz megjele-
nítői, ez pedig a költészet kezdeteitől kezdve a halál, az elmúlás közeledtének me-
taforája.

Érdeemes megfigyelni az utolsó két versszakot: „*A levegő, a szívem megremeg*”, ill. „*Szívem, a vágyhajszolta dobverő*”. Mint ahogyan látható, az azonosított mindkét esetben ugyanaz: a szív, méghozzá a beszélő szíve, ami az E/1. birtokos személyjelből is látszik. Az utolsó előtti versszakban a szív a levegővel kerül kapcsolatba. Nem teljesen világos azonban, hogy a szív itt a levegőnek értelmezője, vagy pedig kapcsolatos viszony áll fenn a két szó között. Alaposan megvizsgálva a művet mindkét értelmezés elképzelhetőnek tűnik, azonban ha a *szívem* értelmező, a versszak és így az egész vers kap egy újabb jelentést. Ekkor ugyanis nem lehet figyelmen kívül hagyni az értelmezett szónak sem a jelentését, sem pedig – figyelembe véve azt, hogy a mű magyarul íródott – az etimológiáját. Az első szempont azért érdekes, mert a levegőhöz általában a könnyedség és a tisztaság társul, a második viszont azért fontos, mert a *levegő* szó a *lebeg* igével áll etimológiai kapcsolatban. Mindezt figyelembe véve a lírai én állapotából nem a harmónia, hanem a kiüresedtség sugárzik: nincs valódi belső világa, a szíve csak lóg a levegőben. Ezt erősíti meg az utolsó versszak metaforája: „*Szívem, a vágyhajszolta dobverő*”. Ennek az azonosításnak ugyanis nemcsak az adja az alapját, hogy a szív ugyanúgy ritmusra ver, mint a dobverő: ha a szív a dobverő, a beszélő mellkasa pedig a dob, akkor a szíve a mellkasán kívül található, a mellkasa pedig teljesen kiüresedett belül, ez teszi lehetővé, hogy úgy kongjon, mint egy nagydob. Ez a dob ráadásul nem is akármilyen, hanem „sóhajjal feszített”, vagyis a bánat, a sóhajok teszik lehetővé a zenét.

*A levegő, a szívem megremeg
belé s a láthatatlan dobverő
a fáradhatatlan pergető
továbbveri lépésre az ütemet.
Szívem, a vágyhajszolta dobverő
szegény szívem, a mindig izzó-égő,
üti a sóhajjal feszített
bánatos nagydobot: a mellemet.*

Ezek mellett nem szabad megfeledkezni az *Öregek* c. műfordításról, a cím nélküli versekről, valamint a címmel ellátott művekről sem. Ezek közül az első címe *Szilveszter éjszaka*:

*Oly lármás az éjszaka most,
Csak elérjem a villamost:
futottam! Futok?
Nem tudom!*

*de a gondolatok
megszűntek; bennem
az ital kavarog.
Egyszerre nem fontos
most már a villamos:
eltűnt.
A járda oly fagyos
s a lámpások
száma oly sok.
Kezemmel átkarolok
egyet,
másikban pezsgősdugót fogok.
Oly lármás az éjszaka most:
az emberek furcsa bolondok
s a hangom, az én hangom rekedt,
de mért nem jár ma éjjel a villamos?
Amott jön egy, furcsán tekereg,
a homlokán hatvanhatos:
pirosló bélyeg!
Úgy hívják talán?
Mily görbék a fák!
Hogy forog az élet!*

Budapest, 1939. jan. 1.

A következő vers címe *Eső a fenyvesben*, ez Gabriele d'Annunzio *La pioggia nel pineto* című művének a fordítása:

*Hallga. Az erdőnek
szélén nem hallani
emberi szót, de a
cseppeknek távoli
zaja s a levélnek
szava s új zenéje
szól véle.
Hallga csak. Esik
a messzi fellegekből.
Hull az eső az aszott,
sót lehelő tamariskra,
hull a bozontos vén
fenyő háncsára,
hull az isteni áldott
mirtusra,
a rekettye égető*

színű virágára,
a borókaerdő
szagos bolygójára,
esik az eső
arcunkra,
esik meztelen fehérlő
karunkra,
könnyű, szélesen lengő
ruhánkra
s amit a friss lelkünk szó:
gondolatainkra,
hull az eső
a szép mesére,
mely tegnap téged
áltatott s ma engem áztat
ó Ermione.—
Hallod? Hull az eső
a magányos zöld
erdőre,
kopogva hull s a levegőben
tovaszállnak és megállnak
a hangok, ahogy a lombok
leszállnak, felállnak.
Hallga csak. A tücsöknek
nótája
felel a zúgásra,
mit a szél danája
meg nem türtőztet,
sem az égnek gyásza.
És a fenyő
hangot hallat,
majd a mirtus jó,
s a boróka hangja
már másként zizegő
a számtalan érintés alatt.
Az erdőnek
lelkébe merülő lelkek
vagyunk mi,
a zöldelő fák gyermeki;
és átszellemült orcád
mint ázott levél
olyan lány,
fürtjeid tömege
dús illat özöne,

*mint rekettye virágja,
ó földnek hajtása,
akinek a neve
Ermione. —
Hallga, hallga csak. A légben
mindjobban süketül
a tücsöknek dala,
amint elnyomja
a zizegésnek
növekvő zaja;
de új hang vegyül
beléje,
mely rekedten, messziről
a nedves árnyból kerül.
Rekedten és süketül
elhalkul s kialszik.
Csak egy csendes hang,
reszket még s kialszik,
újra szól, megrezdül, elmúlik.
A tenger szavát sem
hallani. Csak az eső
ezüstös
árja zúg a lombokon,
mely életető,
a zúgás hullámszik
a lombok sűrűjén
s a ritka ágakon.
Hallga csak.
A levegőnek lánya
néma, de a távoli
mocsárnak leánya,
a béka,
dalol a legmélyebb árnyba',
ugyan hová, ugyan merre!
Es hull az eső szempilládra,
Ermione.
Hull az eső fekete pilládra,
mintha sirnál,
de a gyönyörűségtől, mintha kinyílnál
a fa kérgéből
friss zöld ruhában.
És frissen illatosan zsong bennünk
az élet,
a szív keblünkben mint érett barack*

az ágon,
szemünk a pillák alatt
csermely-forrás a fűben,
fogaink a szánk ölében
mint keserű mandulák
és csak megyünk fáról-fára,
most együtt, most meg szétválva
(s hajlékony zöld indák
tekerednek bokánkra,
hosszú fű verdesi térdünk)
ugyan merre, ugyan hova!
És esik az eső
arcunkra,
esik a meztelen fehérő
karunkra,
könnyű-szélesen lengő
ruhánkra
s amit a friss lelkünk sző:
gondolatainkra,
hull az eső
a szép mesére,
mely tegnap engem
áztatott s ma téged áztat,
ó Ermione.

A Fogarasi által készített fordítás tele van zeneiséggel: ezt elősegítik a hosszú mássalhangzók, melyek között túlsúlyban vannak a szonoránsok, és az ezek zengését megállító explozívák. Ezzel a fordító egy megpendített gitárhúr képzetét kelti fel az olvasóban, melyet hirtelen lefognak, ezzel megállítva annak zengését. Ezenkívül mindenképpen meg kell említeni azt is, hogy a magyar szövegben elenyészően kevés a vegyes hangrendű szó, ami szintén hozzájárul a műben megjelenő harmónia, kiegyensúlyozottság tükrözéséhez.

Ezek a megoldások talán még több zeneiséget kölcsönöznek a műnek, mint amennyi az eredetiben van, hiszen az olasz szövegben nincsen ennyi „zengő” mássalhangzó, tehát hangstilisztikailag a magyar szöveg jóval adekvátábbnak hat, mint az olasz, hiszen a szonoránsok sokkal jobban kifejezik a műben tartalmilag megjelenő harmóniát.

A Fogarasi Miklósról szóló kritikai irodalom egy külön részét alkotja a hagyatéknak. Ezek közül elsőként azt említeném meg, melyet Lax Éva írt Fogarasi egy művéről (*Parole e cultura giuridica e filosofica. Evoluzione terminologica e neologismi nel campo del diritto e della filosofia durante il Settecento. Memoria dell'Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, Classe di Scienze Morali, Lettere ed Arti, vol. 38, fasc. 4, Venezia, 1983*). A cikk a *Helikon* 1985/ 2-4. számában jelent meg.

Az idézett művön kívül természetesen rengeteg más dokumentum is található a hagyatékban. Ilyen például Paolo Zolli cikke Fogarasi Miklós *Stora di parole – Storia della cultura. Neologismi delle discussioni linguistiche e storia culturale nel Settecento* című művéről írott monográfiája.

A Nápolyban megjelent mű először röviden összefoglalja, miről szól Fogarasi Miklós könyve: a 18. század végén és a 19. század elején az olasz nyelvben bekövetkezett némulásról. Ezt követően bemutatja az első fejezetet: ebben a részben Fogarasi a kifejezések dokumentációjával foglalkozik. Itt a következő kifejezések bukkannak fel: *gallicheria, gallicismo, francesismo, anglomania, greccheggare, latineggiare*, valamint megtalálhatóak a *fiorentismo, italianizzare, toscaneggiamento* szavak is.

A második fejezetből, melynek címe *Considerazioni storico-linguistiche, etimologiche, semantiche* Zolli a *francesismo*, illetve ennek szinonimáját, a *gallicismo* szavakat emeli ki. A két utolsó fejezet (*I campi semantici*, ill. *Lessico, società e cultura*) pedig Zolli szerint jelentős megfigyelésekkel gazdagítja és egészíti ki az addigi kutatást.

Az imént felsorolt dokumentumok mellett meg kell említeni Farkas Mária olasz nyelvű cikkét, melyet a szerző ugyanarról a Fogarasi-monográfiáról írt, mint Zolli az előbb említett művében (*Miklós Fogarasi: Parole e cultura giuridica e filosofica*, Filológiai Közlöny, 1984/4, 504-506.). A könyv két nagy egységre oszlik. Ezek közül az első az *Evoluzione terminologia e neologismi nel campo del diritto e storia culturale nell'età illuministica*. Ez a rész négy kisebb fejezetre tagolódik. Az első fejezet egy dokumentáció, melyben Fogarasi közel 400 példát hoz fel, és megjelöli azok lelőhelyét és előfordulási időpontjait, valamint meghatározza azok jelentését is. A második fejezet (*Considerazioni storico-linguistiche, etimologiche, semantiche*) pedig ezt a 400 szót sorolja be nyolc kronológiai csoportba.

A harmadik fejezet (*I campi semantici*) Farkas Mária szerint nagyon jól mutatja a nyelv dialektikáján kívül Fogarasi nyelvfelfogását is. Emellett Fogarasi utal Károly Sándor Alessandro Verriével rokon szemantika-felfogására is, mely szerint a szemantikai mező felvázolásának módja a társadalmi-kulturális viszonyoktól függ. Úgy gondolja, hogy a jogi kifejezések szemantikai mezői a nyelvi kifejezésekéhez hasonlóan a koordináta-rendszer horizontális és vertikális tengelyén ábrázolhatóak. A vertikális tengely évszázadokon keresztül a kulcstémák helye volt, de azok megvalósulása (származékok, szóösszetételek, új szavak képzése) a szinkron tengely különböző szekcióiban jelentkezik.

A negyedik fejezet címe (*Lessico, società e cultura*) azt fejezi ki, hogy a szó-kincs, a társadalom és a kultúra egymással dialektikus kölcsönhatásban vannak, valamint szó van arról is, hogy a jog és ennek nyelvi megnyilvánulása történelmi kategória és jelentés, ebből következik változósága is.

Ezután kezdődik a második nagy rész, melynek főcíme: *Evoluzione terminologica e neologismi nel campo della filosofia e storia culturale nell'età illuministica*. Bár ez a rész szoros kapcsolatban van az előzővel, itt inkább a filozófia került előtérbe.

Mint ahogyan arról már volt szó, a rész első fejezete a dokumentációt tartalmazza: a 463 betűrendbe szedett szövegpélda mellett szerepel a lelőhely és az időpont is. A *spirito* címszóra például 37 szövegpéldát hoz, melyekből nyilvánvalóvá válik a szó számos jelentése.

A második fejezetnek a címe ugyanaz, mint az első rész második fejezetének. Itt a dokumentációban szereplő kifejezések kronológiai sorrendben szerepelnek, és az anyagot a szerző nyelvtörténeti, etimológiai és szemantikai szempontból vizsgálja. Az ebben a részben szereplő adatok többsége az 1760-as, 1770-es és 1780-as éveiből datálható.

A harmadik fejezetben a tárgyalt központi témák az adott történelmi időszak ideológiai és gazdasági-társadalmi viszonyait. Az is itt olvasható, hogy a vizsgált kor az idealista és a materiális világnépek keveredésének időszaka volt. Ennek megfelelően a kulcstémák Isten, vallás, illetve az ész és az etnikum voltak.

A következő említésre méltó alkotás címe: *Libri e articoli. Estratto da "Lingua Nostra"*, Vol XLVI, fasc. 4, Ottobre-Dicembre 1985, G. C. Sansoni Editore Nuova S. p. A., Firenze. Ez az írás is Fogarasi Miklós előbb tárgyalt írásáról szól. Többek közt az szerepel benne, hogy a szókincs történetére irányuló kutatásoknak az a területe, mellyel az olasz kutatók kevésbé foglalkoznak annál teljesebbnek mutatkozik, minél inkább behatárolható a fogalmi területük, mindenekelőtt akkor, amikor ezek bonyolult elmélkedések eredményéhez vezetnek.

A hagyatékban külön említést érdemel Fogarasi Miklós 1977-ben írott doktori értekezése, melynek címe *Neologismi e storia delle ideologie nell'illuminismo in Italia*. Az értekezés három részre oszlik, melyek közül az első a *Neologismi delle discussioni linguistiche e storia culturale nel Settecento*, a második a *Neologismi giuridici nell'italiano e storia culturale durante il periodo dell'illuminismo*, a harmadik a *Neologismi filosofici e storia culturale nel periodo illuministico* címet viseli. Az első két nagy rész hat, a harmadik öt kisebb fejezetre tagolódik: az első rész bevezetővel, a második rész pedig előszóval kezdődik. Ettől eltekintve mindhárom nagy résznek ugyanolyan a felépítése: az első „valódi” fejezet a *Documentazione*, a második a *Considerazioni storico-linguistiche, etimologiche, semantiche*, a harmadik az *I campi semantici*, a negyedik pedig a *Lessico, società e cultura* cím alatt szerepel. Mind a három rész a jegyzetekkel zárul, vagyis látható, hogy az értekezésnek megvan a pontosan, precízen felépített szerkezete, és az összes rész követi ezt. (A monográfia teljes szövege megjelent az *Italianistica Debreceniensis* XII. kötetében, 2005-ben.)

Fogarasi Miklós életműve tehát valóban színesnek mondható, hiszen irodalmi írások éppúgy találhatóak benne, mint nyelvészeti tanulmányok. Úgy gondolom, a művek ilyen sokfélesége elég ok arra, hogy a hagyaték legfontosabb részei napvilágot lássanak.